

Diverzifikációs nehézségek a nyersanyagban gazdag országokban – Botswana esete

BIEDERMANN ZSUZSÁNNA – BARCZIKAY TAMÁS – SZALAI LÁSZLÓ

A nyersanyagbevételeket rendkívül nehéz menedzselni, különös szakértelmet és előrelátást kívánnak az érintett országok kormányaitól. A szakirodalom két fő vonulatát szintetizálva a cikk megvizsgálja, hogy a nyersanyaggazdagság potenciális negatív hatásai milyen csatornákon keresztül érvényesülnek, illetve Botswana nemzetgazdasági fejlesztési stratégiája segítségével illusztrálja a nyersanyagbevételekre alapozott fejlődés nehézségeit. A fejlődő országok jelentős része olyan nyersanyagban gazdag ország, ahol a gazdasági diverzifikáció a célzott kormányzati politikák ellenére sem sikerült. A tanulmány terepkutatásra alapozott botswanai esettanulmány segítségével rávilágít arra, hogy a diverzifikációs stratégiák sikertelensége mögött egymást erősítő exogén és endogén okok állnak, és a fejlett országokhoz való felzárkózás érdekében komplex, országspecifikus megoldásokra van szükség.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: L72, P28, F31, R58.

Kulcsszavak: Botswana, diverzifikáció, iparosodás, nyersanyagátok, holland kór.

* A kézirat első változata 2021. március 14-én érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.5-6.31>

Biedermann Zsuzsanna az ELKH KRTK Világgazdasági Intézetének tudományos munkatársa és az UNI NKE ÁNTK adjunktusa. E-mail: biedermann.zsuzsanna@krtk.hu

Barczikay Tamás az ELKH TK Politikatudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: barczikay.tamas@tk.hu

Szalai László a BME Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója. E-mail: szalai@kgt.bme.hu

Abstract

Difficulties in diversification in resource-rich countries – the case of Botswana

ZSUZSÁNNA BIEDERMANN – TAMÁS BARCZIKAY – LÁSZLÓ SZALAI

Resource revenues are difficult to manage and they require specific expertise and wisdom from governments of resource-rich countries. This paper synthesizes two main strands of the existing literature by presenting the different transmission channels of the resource curse and by analysing the resource-based development strategy of Botswana. Most developing countries are resource-rich and undiversified – despite adequate and consistent government policies aimed at diversification. This paper points out that the failure of these diversification strategies is due to related endogenous and exogenous factors. Resource-rich developing nations need complex, country-specific solutions to catch up.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: L72, P28, F31, R58.

Keywords: Botswana, diversification, industrialisation, resource curse, Dutch disease.

Bevezetés

Pozitívan befolyásolja-e egy ország gazdasági és társadalmi fejlődését a területén felfedezett jelentős nyersanyagtartalmék? Ha Ausztrália, Kanada, Finnország, Svédország vagy Norvégia nyersanyagokra alapozott fejlődésére gondolunk (Power, 2002; Wright & Czelusta, 2004; Stevens, 2006, 2015), akkor a válasz egyértelműen igen. Ezek az országok eleinte a nyersanyagok kiaknázásához kapcsolódó kiszolgáló iparágak révén képesek voltak diverzifikálni gazdaságukat. Később ezek a pozitív spillover-hatások tovagyrűztek, és fokozatosan lehetővé tették a magas hozzáadott értékű ipari termelés kialakulását és az értékláncokban való feljebb lépést.¹

Ami azonban egyes országokban a siker garanciája volt, más országokban problémák forrásává vált. Az 1960-as évek vége óta egyre több, főként fejlődő ország gazdaságtörténete cáfol rá a nyersanyagok kedvező gazdasági hatására. Többek között Nigéria, Venezuela és Nauru gazdaságtörténete a nyersanyagbevételek kedvezőtlen hatását támasztja alá.

¹ Az említett sikeres országok gazdaságfilozófiája az ún. protestáns gazdaság szemléletet testesíti meg, amely elsősorban a tőkefelhalmozás klasszikus tételein alapszik. A szakirodalomban gyakran hivatkozott, a nyersanyagok menedzselésében kevésbé sikeres fejlődő államok esetén ez nem áll fenn. A sokszor autokratikus berendezkedésű országok a felhalmozott tőkét a gazdaságival összefonódó politikai hatalom megtartásának érdekében rövidebb időtávon igyekeznek felhasználni.

A nyersanyaggazdagság nem feltétlenül járul hozzá az érintett országok hosszú távú gazdasági fejlődéséhez, a szegénység és a vagyoni különbségek csökkentéséhez, sőt bizonyos esetekben még hátráltatja is mindezt (Sachs & Warner, 1995; Gylfason, 2002; Auty, 2001; Sachs & Warner, 2001; Carmignani, 2013; Stevens, 2015).

A közgazdaságtan „nyersanyagátoknak” vagy „a bőség paradoxonának” nevezi azt a jelenséget, hogy egyes nyersanyagban gazdag országok nem képesek előnyükre fordítani az azok kitermeléséből és értékesítéséből származó bevételeket. Ezek az országok általában gazdaságilag kevésbé stabilak, autoriterek, és nagyobb eséllyel alakul ki területükön polgárháború, mint a nyersanyagokban szegényebb országokban (Natural Resource Governance Institute, 2015).

Ez a tanulmány Botswanát elemzi, amelyet a szakirodalom jelenleg jól működő, nyersanyagban gazdag országgént jellemez. A cikk ezt a pozitív képet árnyalja. Bemutatja, hogy a gyémántbányák várható kimerülése és a diverzifikáció hiánya miatt Botswana gazdaságszerkezete kétségessé teszi a gazdasági növekedés fenntarthatóságát.

A feltáró elemzés első része általános bevezetés a nyersanyagban gazdag országok problémáiba, majd a holland kórra és az exportdiverzifikáció problémáira összpontosítva tekinti át Botswana eddig elért sikereit és jövőbeli kihívásait.

Az elemzés magyar szempontból is tanulságos lehet. Megnövekedett az érdeklődés a szubszaharai Afrika iránt (Tarrósy, 2017). Afrika a világ egyik leggyorsabban növekvő térsége (Marsai, 2020), a multipoláris világ egyre fontosabb szereplője, számtalan piaci lehetőséggel (Tarrósy, 2020). Ezek kiaknázása érdekében fontos ismernünk a helyspecifikus sajátosságokat.

Végül, de nem utolsósorban a tőkebeáramlás miatt megerősödő hazai deviza és az ebből fakadó versenyképességi problémák (holland kór) nem csak nyersanyagkitermeléshez kapcsolódhatnak. Jelentős mértékű hazautalások, beáramló segélyek vagy támogatások, de akár egy ország stratégiai földrajzi helyzetének kiaknázása kapcsán bekövetkező tőkebeáramlás is okozhat hasonló jelenséget, ezért fontossá válhat a holland kór mechanizmusának korszerű módszerekkel történő elemzése.

A nyersanyagokhoz kapcsolódó specifikus problémák

Egy nyersanyagokra építő gazdaság egyik legnagyobb problémája az erőforrások véges jellegéből fakad. A nyersanyagban gazdag országok – miként a történelemben bebizonyosodott – több okból is számolhatnak a nyersanyagbevételek

fokozatos csökkenésével vagy elapadásával: fizikailag elfogyhat a nyersanyag, illetve a technológiai fejlődés hatására elavulttá válhatnak a nyersanyagot felhasználó ágazatok. Előfordulhat az is, hogy tartósan megváltozik a nyersanyag ára, ennek hatására pedig valamilyen helyettesítő erőforrás vagy technológia használata kerül előtérbe (Nordhaus, 1973). Az egyik megoldás az lehet, hogy előrelátó módon el-ensúlyozzák a nyersanyagforrás kimerülését más jellegű vagyon felhalmozásával addig, amíg a nyersanyagokból származó bevétel folyamatos. A tartalékképzés vagy külföldi befektetési portfólió létesítése azonban a szegény országokban a társadalom ellenállásába ütközhet. A másik lehetőség a tanulmány fókuszában álló gazdasági diverzifikáció, amely a hosszú távú növekedés kulcsa.

A nyersanyagokkal kapcsolatos kulcskérdés a hosszú és rövid távú áralakulás is. A szakirodalomban nincs egyetértés arról, hogy a nyersanyagok ára hosszú távon emelkedik vagy csökken. Véges mennyiségükre való tekintettel a maltuziánusok (Malthus, 1826; Harvey, 1974; Perelman, 1979) a nyersanyagok árának hosszú távú emelkedése mellett érvelnek, mert a növekvő létszámú és jövedelmű emberiség a véges² készleteket fogyasztja. Az áremelkedés mellett érvel Hotelling (1931) is, aki levezeti, hogy az olaj ára hosszú távon bizonyos feltételek mellett a kamatláb mértékével emelkedik, és ez más nyersanyagok árát is magával húzza (Frankel, 2010b). A másik hipotézis arra épít, hogy a nyersanyagok feldolgozott termékekhez viszonyított ára idővel folyamatosan csökken, mert a globális jövedelem növekedési ütemét nem követi a nyersanyagok iránti kereslet ugyanolyan mértékű emelkedése, ez pedig változatlan kínálat mellett az árak hosszú távú csökkenésével jár. Ez a jelenség megnehezítené a nyersanyagok exportjára szakosodott fejlődő országok számára a felzárkózást a fejlett késztermélexportőr országokhoz (Frank, 1966; Rodney, 1972; Palma, 1978).

A rövid távú áralakulás kérdését is élénk szakmai viták övezik. A nyersanyagok ára rövid távon a feldolgozott termékekhez viszonyítva rendkívül volatilis (Jacks et al., 2011) az alacsony rövid távú keresleti és kínálati árrugalmasság³ miatt. Ha egy

² Ugyanakkor a kínálat közgazdaságtani szempontból nem véges: amikor a kifogyóban lévő készletek miatt az árak magasabbak, egyre inkább kifizetődő nehezebben elérhető készletek után kutatni. Az új felfedezések üteme ellensúlyozhatja az emberiség növekvő igényeit. Ráadásul a technológiai fejlődés gyarapodó lakosságszám mellett is számos természeti erőforrás kisebb mértékű és hatékonyabb felhasználását teszi lehetővé (Woetzel et al., 2017).

³ Rövid távon a nyersanyagok felhasználóinak ugyanis nagyon nehéz helyettesítő terméket találniuk (például a benzinre), ezért igen jelentős árváltozásra van szükség ahhoz, hogy változtassanak vásárlói szokásaikon. Ugyanezen logika alapján a nyersanyagtermelők sem tudnak elég gyorsan reagálni az árváltozásokra, ugyanis sokáig tarthat például új olajkutat fűrni, ha emelkednek az árak, és sok esetben a működés leállítása még áresés esetén is jelentősebb költségekkel járna.

ország nyersanyagfüggő, akkor ez a volatilitás a teljes nemzetgazdaságot volatilisá teheti (Poelhekke & van der Ploeg, 2007).

Mindemellett azonban a nyersanyagbevételek kezelése során rendszerint további, az intézményi közgazdaságtan szempontjából vizsgálva ráadásul meglehetősen súlyos problémák merülnek fel. A nyersanyagok kitermeléséhez kapcsolódó sajátosság, hogy maguk az ásványkincsek és az azokhoz tartozó kitermelési jogok jellemzően az állam tulajdonát képezik, és többnyire koncessziós jogok értékesítése révén engedik át őket külföldi magánvállalatoknak. Ebből kifolyólag a nyersanyagokból származó bevételek elköltéséről meghozott döntések a politikai elit kezében összpontosulnak, és lehetőséget teremtenek a korrupcióra és járadékvadászatra (Auty, 2001). A vonatkozó empirikus eredmények elsöprő többsége igazolja, hogy a nyersanyagátok kibontakozása a politikai-gazdasági intézményrendszer minőségének függvénye. A jó minőségű intézmények hatékonyan, inkluzívan, nyitottan és átláthatóan, valamint demokratikus kontroll alatt működnek, elősegítik a magántulajdon védelmét és a szerződések teljesítését, ezáltal biztosítva a nyersanyagbevételek jövőorientált, társadalmilag optimális felhasználását (Szalai, 2018). Ilyen körülmények között, miként azt Kanada vagy Norvégia példája is illusztrálja, a nyersanyagbőség inkább áldásként hat a gazdasági fejlődésre.

Rossz minőségű intézmények esetén azonban a járadékvadász magatartás dominál mind a gazdasági, mind az azzal egyre jobban összefonódó politikai színtéren, ez hosszú távon a „ragadozó állam” kialakulásához vezet. Az ilyen rendszerekben a politikai hatalom egy szűk elit kezében összpontosul, amely azt a nyersanyagjárdékból finanszírozott populista és klientelista eszközökkel, rosszabb esetben erőszakot is alkalmazva tartja magánál. Az exportbevételek miatt nem az állam függ a polgárai által befizetett adótól, hanem az állampolgárok függnek a központi hatalomtól rendszeres készpénztranszfer és nagyszámú közigazgatási alkalmazott révén. Emiatt visszaszorul a döntéshozók elszámoltatása, háttérbe szorul a szociális és humán tőke, a jó kormányzás, a transzparencia, valamint a demokratikus, átlátható döntéshozatal. Torzulnak továbbá a gazdasági ösztönzők, és elburjánzik a korrupció, ami végül gazdaság- és kereskedelempolitikai kudarcokhoz vezet (Szalai, 2018). Ráadásul a fejlődő országok intézményrendszerét további nyomás alá helyezi a tapasztalt, jogi háttérrel és szakértelemmel, hatalmas anyagi erőforrásokkal bíró nemzetközi kitermelő cégekkel zajló egyeztetés (Acemoglu & Robinson, 2013). A politikai gazdaságtan aktuális álláspontja szerint a nyersanyagok gazdasági növekedésre gyakorolt, empirikusan is igazolt negatív hatását ezek a körülmények tovább mélyítik.

A nyersanyagátokhoz kapcsolódó fentebb részletezett negatív hatások jellemzően eltérő súllyal jelentkeznek a különböző fizikai tulajdonságú nyersanyagok esetében. A természeti erőforrások gazdasági potenciáját azok „technikai megfelelősége” határozza meg (Boschini et al., 2003). Adott erőforrás annál kedvezőbb, minél kisebb fizikai egységéből, minél kevesebb feldolgozással, minél rövidebb idő alatt, alacsony szállítási és ügyleti költségek mellett lehet nagy gazdasági hasznot realizálni.⁴ Részben azért is döntöttünk a gyémántexportőr Botswana közelebbi vizsgálata mellett, mert az erőforrás magas technikai paraméterei közvetlen és erős gazdasági hatásokat sejtetnek.

Tanulmányunk középpontjában a nyersanyagbevételeknek a nemzeti valuta főbb devizákkal szembeni árfolyamára és az export versenyképességére gyakorolt hatásainak az elemzése áll. A továbbiakban azt a hatásmechanizmust tárjuk fel, amelynek révén a nyersanyagkitermelés kiszorítja a többi exportra termelő ágazatot. Egy rövid és általános elméleti áttekintő után kimutatjuk, hogy ez a mechanizmus Botswana esetében különbözik az ismert szakirodalmi példáktól. A nyersanyagátok mellett ugyanis a botswanai diverzifikáció kudarcában nagymértékben közrejátszik a dél-afrikai országok által létrehozott vámunió.

A holland kór

Hollandiában az Északi-tenger alatt az 1950-es évek végén rendkívül értékes földgázkészletet fedeztek fel. A rövidesen beinduló nagymértékű működőtöke-beáramlás és a földgázexport felfutása hatására a holland gulden megerősödött, ami negatívan befolyásolta az exportra termelő feldolgozóipar és mezőgazdasági szektorok nemzetközi versenyképességét. Ezeknek az ágazatoknak a visszaesése az egész nemzetgazdaságra hatott, drasztikusan emelkedett a munkanélküliség, és lassult a gazdasági növekedés. A kormány a jóléti kiadások radikális növelésére kényszerült. Innen ered a holland kór elnevezés, amely tulajdonképpen nem más, mint egy nemzetgazdaság dezindusztrializációja a váratlan többletbevétel miatt. Esetünkben a nyersanyag-felfedezés miatt beáramló külföldi tőke hatására megerősödik a hazai valuta és romlik az exportált termékek nemzetközi versenyképessége (Szigetvári, 2016).

⁴ Általánosan elmondható, hogy technikailag a legkevésbé megfelelő erőforrások az erdők és termőföldek, ezeket követik a klasszikus fémércsek és a szén, majd az ezüst, a ritkaföldfémek és a földgáz. A legmegfelelőbb erőforrások közé tartozik a kőolaj, az arany, a gyémánt és egyéb drágakövek.

W. M. Corden és J. P. Neary 1982-ben azóta klasszikussá vált tanulmányában (Corden & Neary, 1982) adott elméleti magyarázatot a holland kórra. Modelljükben egy kis, nyitott gazdaságban három szektort különböztettek meg: a virágzó (kitermelő) exportszektort, a lemaradó exportszektort és a belföldre termelő szektort (kiskereskedelem, szolgáltatóipar, építőipar stb.). A virágzó kitermelőipar két csatornán fejti ki hatását a hazai gazdaságra.⁵

A nyersanyagfelfedezés hatására meginduló nyersanyagexport és/vagy az exportált nyersanyag árának növekedése ugyanis sokkhatást gyakorol a gazdaságra, és a termelési tényezők reallokációját, az exportra termelő egyéb ágazatok kiszorulását eredményezi. Ha a sokkból származó pluszjövedelmet elköltik, akkor a fellendülés hatására emelkedő reáljövedelmek fogyasztásnövekedéshez vezetnek. Az exportképes és nem exportképes termékek iránt is megnő a kereslet. Az exportképes termékek árát a világpiac szabja meg, így az belső tényezők hatására nem változik. A nem exportképes termékek ára azonban emelkedik, ha a kereslet meghaladja a hazai kínálatot. A reálárfolyam felértékelődése miatt az exportképes termékeket olcsóbban

lehet behozni az országba, és helyi gyártásuk háttérbe szorul. Munkaerő és tőke szabadul fel, és átáramlik a nem exportképes árukat előállító szektorba (van Mil, 2005). Ezt nevezzük közvetett dezindusztrializációnak, a csatornát pedig költséges hatásnak (spending effect). A másik csatorna a tényezőáramlási hatás (resource movement effect). A megemelkedett hazai kereslet miatt a tőke és munka a hazai nem exportképes ágazatba és a kitermelőiparba áramlik. Az exportra termelő gazdasági tevékenységek (mezőgazdaság, feldolgozóipar) kibocsátása csökken. Ezt nevezzük közvetlen dezindusztrializációnak.

Ha a nyersanyagban gazdag ország a szűk, egyoldalú kitermelő szektor felől a feldolgozóipar és más nem nyersanyagalapú iparágak támogatásával elmozdul egy sokszínűbb termelési struktúra felé, akkor bekövetkezik a diverzifikáció. Ezt nagymértékben elősegítheti az állam aktív iparpolitikája, mert a sikeres felzárkózáshoz feltétlenül szükség van kormányzati közreműködésre (Voszka, 2019). Napjaink nyersanyagban gazdag fejlődő országai azonban más úton járnak: a diverzifikáció úgy következik be, hogy a feldolgozóipar helyett a hazai szolgáltatószektorba áramlik a munkaerő. Ez azonban gyakran nem jár jelentősebb termelékenységnövekedéssel, és a fekete- vagy szürkegazdaság bevételeit gazdagítja (Pásztor, 2021). Azaz a szolgáltatóipar fejlődése révén korlátozott mértékű gazdasági diverzifikáció megy

⁵ Corden és Neary (1982) modelljében az alábbi alapfeltevételezésekkel élt: a két exportképes ágazatban világgiazi árak érvényesülnek, a munkaerő szabadon áramolhat a szektorok között, a termelési tényezők ára rugalmas és nincs nemzetközi tényezőáramlás. További részletekért lásd Szalai (2011).

végbe, de az exportportfólió egyoldalú marad, azt továbbra is nyersanyagok dominálják.

Pedig az exportdiverzifikáció kulcsszerepét mind több empirikus kutatás támasztja alá. Klinger és Lederman (2004) az exportdiverzifikációs trendeket vizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy az új exporttermékek és az egy főre eső bevételek alakulása között fordított U-görbe alakú kapcsolat van. Hesse (2008) azt is bizonyította, hogy az exportdiverzifikáció és a gazdasági növekedés között pozitív a korreláció. Ha új termékek kialakításával vagy hozzáadottérték-növelés nyomán megváltozott termékek miatt válik sokszínűbbé az export, akkor ez magasabb termelékenységhez vezet. A sokszínűbb exportpaletta csökkenti egy termék világpiaci árváltozásának való kitettségét, így a makroökonómiai stabilitás is javul, ami pozitív hatást gyakorol a gazdasági növekedésre. Hausmann és szerzőtársai (2007) pedig amellől érveltek, hogy a magas hozzáadott értékű termékek általában javítják a hosszú távú gazdasági növekedési teljesítményt. A gyorsan növekvő alacsony és közepes jövedelmű országok képesek voltak ipari termelésüket és exportportfóliójukat magasabb hozzáadott értékű termékek felé elmozdítani.

A holland kór miatt azonban az exportdiverzifikációt mérő indexek tekintetében a nyersanyagban gazdag országok gyengébben teljesítenek nyersanyagban szegény társaikhoz képest (Alsharif et al., 2017; Venables, 2016). A gazdasági és exportszerkezet sokszínűsége pedig puffert képezne a világpiaci árak ingadozása ellen, és lehetővé tenné a fogyasztás magas szintjének fenntartását a nyersanyagkitermelés utáni időszakban is.

A továbbiakban egy olyan ország nyersanyagalapú fejlődéstörténetét tekintjük át, amelyet a mainstream közgazdaságtan „sikertörténetnek” minősít. Bár a nyersanyagok kiaknázásához kapcsolódó specifikus nehézségek jelentős részét Botswana sikeresen leküzdötte, az elmúlt negyven évben nem sikerült érdemben diverzifikálnia exportszektorát. A következő rész a holland kór kiszorító hatását és a diverzifikáció sikertelensége mögött álló országspecifikus okokat elemzi.

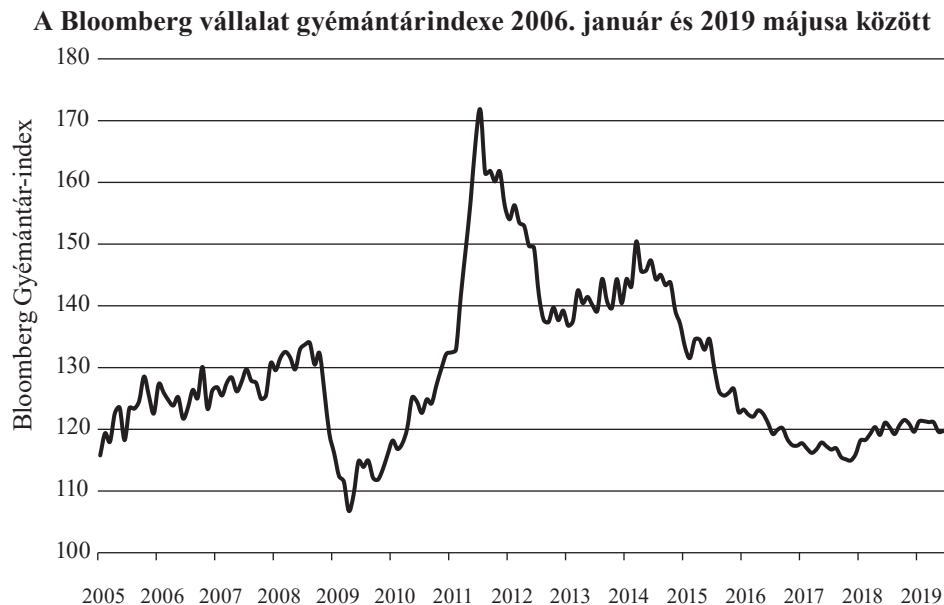
Botswana nyersanyagalapú gazdaságfejlesztési stratégiájának sikerei

Botswana 1966. évi függetlenné válásakor még csak 12 km aszfaltozott úttal és 70 dollárnyi egy főre jutó GDP-vel rendelkezett. Az 1970-es években felfedezett gyémántvagyonnak és az állam sikeres gazdasági szerepvállalásának (Elekes, 2018) köszönhetően a gyors ütemben felzárkózó ázsiai országoknál is dinamikusabb nö-

vekedési üteme nyomán az egy főre jutó GDP tekintetében napjainkra megelőzte a Dél-afrikai Köztársaságot is (Biedermann & Czirják, 2016). A gyémántkitermelésből származó bevételek biztosították a fedezetet az infrastruktúra és az oktatás fejlesztéséhez (Kiss, 2016): mára közel 18 000 km aszfaltozott út és 888 km vasút épült, és az országban már több mint 70 repülőtér található. A lakosság 99,9 százaléka számára elérhető az egészséges ivóvíz, az írni-olvasni tudók aránya pedig 85 százalék (WHO, 2016).

Botswana sikereinek egyik titka, hogy az ország kormánya már anyagi függetlensége első évében, 1972-ben (ekkor már nem az Egyesült Királyság finanszírozta az állam működését) különböző célú pénzügyi alapokat hozott létre. Ezek Botswana sikeres gazdasági fejlődésének egyik legfontosabb intézményét alkották, mert megfelelő háttérrel teremtettek a kormány gazdaságfejlesztési stratégiája számára (Harvey & Lewis, 1990; Leith, 2005). A Bevételestabilizációs Alap (Revenue Stabilization Fund, RSF) lehetővé tette a bevételek fluktuációjának semlegesítését és költségvetési többlet felhalmozását, a Hazai Fejlesztési Alap (Domestic Development Fund – DDF) pedig a fejlesztési projektek legjelentősebb finanszírozója volt évtizedeken keresztül. Az Adósságszolgálati Alap (Public Debt Service Fund – PDSF) állami vállalatoknak nyújtott kölcsönt, így a kormány közel olyan jelentős hitelezővé vált, mint a kereskedelmi bankok (Faber, 1997). Napjainkra az említett vagyonalapok összeolvadtak a Pula Alapban. A mindenkori kormány a fel nem használt forrásokat, amelyeket nem képes Botswanában produktívan befektetni, évente az Alap rendelkezésére bocsátja. Források elvonására akkor kerül sor, ha az alacsony nyersanyagárak miatt az állami költségvetés deficitessé válik. Az előrelátó döntéseknek köszönhetően a külföldi valutatartalék az 1980-as évektől kezdve a 2010-es évekig folyamatosan nőtt, de a bevételeket meghaladták a kiadások.

Botswana sikereiben a szerencse is jelentős szerepet játszott (interjú, Vivien Rigler, 2019): hosszadalmas konzultáció után a bányászati jogokat a törzsi vezetők még a gyémántvagyon felfedezése előtt a központi kormányra ruházták (Mineral Rights in Tribal Territories Act [1967]). Szerencsés körülmény továbbá, hogy Botswana kimberlitgyémántjai nem hozzáférhetőek kisüzemi, kézi bányászati módokkal, kiaknázásukhoz gépesítésre, technikai tudásra, jó szervezethez van szükség, így kevésbé ösztönözik a fosztogatásra (Fearon, 2005). Ráadásul a gyémántpiac jellegéből fakadóan a gyémántárindex ingadozása sokkal kisebb mértékű, mint számos volatilis nyersanyagé (például a réz és a kőolajé).

Forrás: Bloomberg adatbázis, a szerzők szerkesztése.

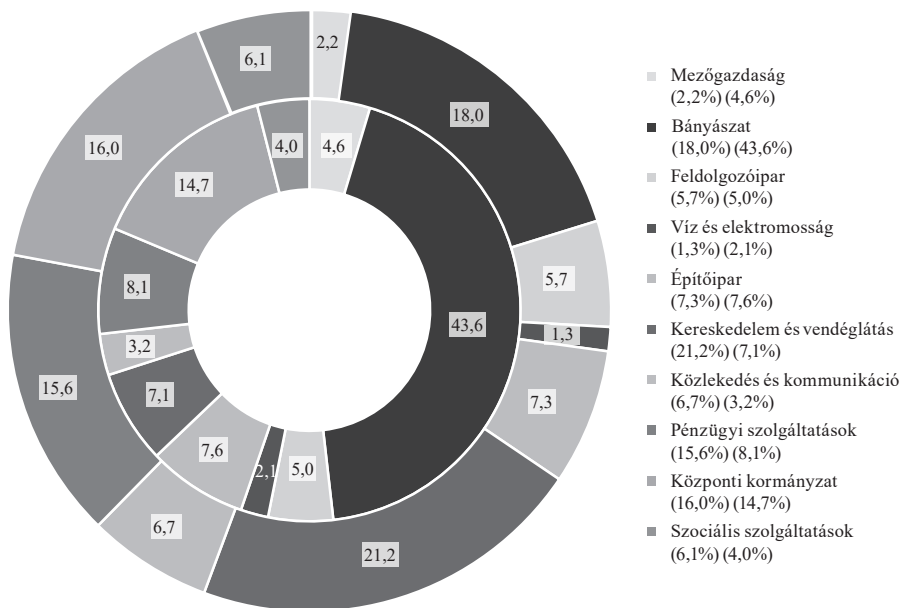
A társadalmi feszültségek kialakulása ellen hatott a Tswana kultúra konszenzuskereső jellege is. A demokratikus berendezkedés alapelvei már a függetlenség elnyerésekor sem tűntek idegennek az ország számára, és a nemzetközi elvárások is a demokrácia irányába terelték az országot. Az apartheid rezsim árnyékában működött többpárti, állampolgárait børszíntől függetlenül egyenlőnek tekintő, stabil, demokratikus rendszer garantálta a korábbi gyarmattartó Egyesült Királyság szimpátiáját és segélyeit (Maipose & Matsheka, 2015). A társadalom széles körű bevonása a döntéshozatalba jelentős transzparenciát eredményezett, és csökkentette a járadékvadász és korrump gyakorlatok kialakulását. Visszaélések inkább a politikai vezetés és a De Beers, a Botswana gyémántkitermeléséért felelős legjelentősebb nemzetközi vállalatcsoport érdekeinek összefonódásában voltak tetten érhetők (Gobotswang, 2010).

Sikertelen exportdiverzifikáció

Botswana döntéshozói számos mikro- és makroszintű támogató intézkedéssel igyekeztek ellensúlyozni a gyémántkitermelési boom által okozott versenyképességi problémákat.

2. ábra

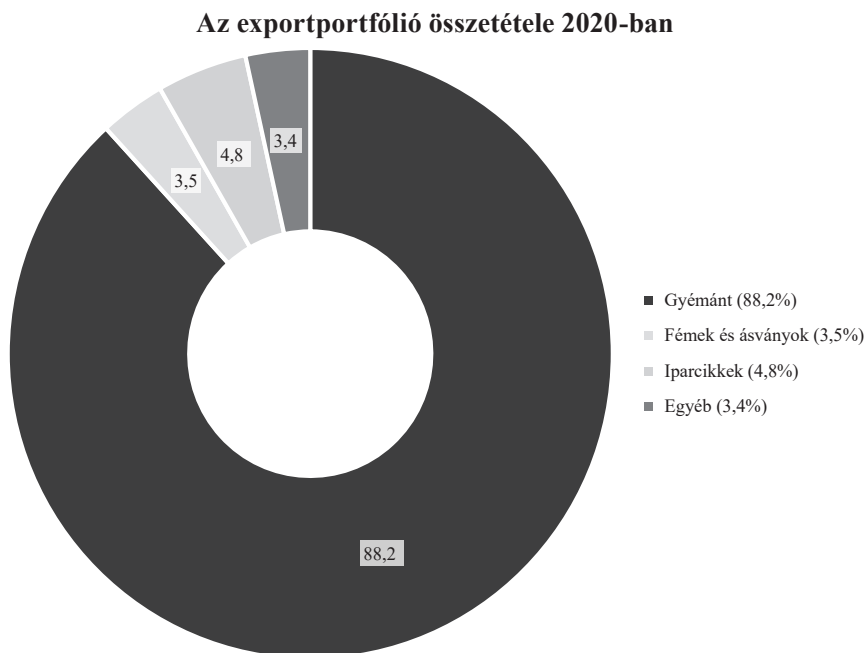
**A botswanai gazdaság termelészervezete hozzáadott érték szerint
1990-ben (belül) és 2018-ban (kívül)**

Forrás: Jefferis, K., Interjú, 2019.

A gyémántkitermelés kezdete óta elérhetők különböző mezőgazdasági és feldolgozóipari vállalkozásokat támogató programok és a foglalkoztatottság növelését elősegítő alapok. Egységes és előremutató iparpolitikai programokat fogadtak el 1984-ben, 1998-ban és 2014-ben, és a mindenkor kormány különös figyelmet fordított a feldolgozóipar fejlesztésére, amelyen keresztül a gazdaság gyémántfüggőségét és a munkahelyteremtési problémákat szeretne volna megoldani (Interjú MITI, 2016)

Az évtizedeken keresztül következetesen célzott politika bizonyos értelemben sikeres volt: a GDP sokkal több forrásból származik ma (1. ábra), mint korábban (Jefferis, 2018).

Megjegyzések:

Fémek és ásványok: arany, réz, nikkel, vas, acél, só
 Iparcikkek: gépek, járművek, textil, műanyagok
 Egyéb: minden más

Forrás: Statistics Botswana, 2021.

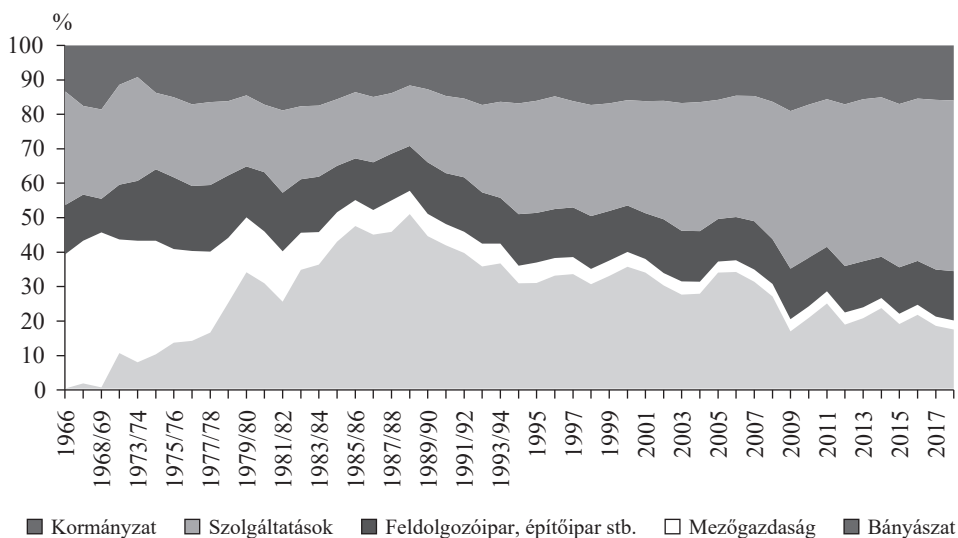
A De Beers csoport 2012-ben Londonból Botswana fővárosába, Gaboronéba költöztette gyémántsztortírozó és -gyűjtő központját, kötelezettséget vállalva arra is, hogy nagy arányban helyi munkásokat alkalmaz, illetve kiképezi őket a gyémánt értékelésének és feldolgozásának bonyolult folyamatára. Ez a hozzáadottérték-termelés szempontjából óriási előrelépésnek számított, és Botswanát a gyémántértékláncban egy szinttel feljebb pozicionálta. Ugyanakkor az extrém gyémántfüggőséget ez a lépés csak tovább fokozta. Miként az a 2. ábrából kitűnik, az ország exportbevételeinek közel 90 százaléka a gyémántból származik.

A feldolgozóipar, amelyet a kormány a diverzifikációs stratégia zászlóshajójának szánt, nem tudta dinamikusan növelni részarányát a GDP-ben (Barczikay et al., 2020). A GDP-termeléshez való hozzájárulása évtizedek óta mindössze 5 százalék (3. ábra), és 38 ezer dolgozót foglalkoztat. Ezzel éles ellentétben a bányászati szektor

aránya a GDP-ben sokkal jelentősebb, 18 százalék, de mindössze 8 ezer embernek ad munkát (Jefferis, K., interjú, 2019).

4. ábra

Az egyes nemzetgazdasági ágak hozzájárulása a GDP-hez, 1966–2018

Forrás: Jefferis, K., interjú (2019).

A munkaintenzívebb és magasabb hozzáadott értéket termelő szektorok aránya tehát nem növekedett, annak ellenére, hogy a kormányok „egyik diverzifikációs kampányt indították a másik után” (McCaig et al., 2015:15).

Ez probléma, mert a botswanai gyémántkitermelés jelentős változások előtt áll: becslések szerint mintegy 10 éven belül (de legkésőbb 2027-től) számottevően vissza fog esni, mivel a jelenlegi fejtési technikákkal kitermelhető gyémánt elfogy. A bonyolultabb kitermelési technológia, amelyet egy évtized múlva alkalmazni kell majd, nagymértékben visszaveti a gyémántból származó állami jövedelmeket (Biedermann & Czirják, 2016). Egymásnak ellentmondó becslések állnak rendelkezésre, hogy ez a nagyarányú bevételkiesés milyen hatással lesz a botswanai gazdaságra, az emberek mindennapi életére. A BIDPA (Botswana Institute for Development Policy Analysis) kutatásai azt valószínűsítik, hogy az egy főre jutó GDP 2027 után várhatóan 48 százalékkal visszaesik, ami alapjaiban változtat majd a lakosság jelenlegi életszínvonalán már rövid távon is (BIDPA, 2015).

Az exportdiverzifikáció sikertelensége más téren is érezteti negatív hatását: a munkanélküliség szintje tartósan 20 százalék feletti a mindössze kétmillió lakosú országban. A jövedelemegyenlőtlenségek szintén extrém mértékűek: Botswana a világ harmadik leegyenlőtlenebb országa a Dél-afrikai Köztársaság és a Seychelle-szigetek után (World Bank, 2015). A továbbiakban azt tekintjük át, hogy milyen okok állnak az exportdiverzifikáció sikertelensége mögött.

A holland kór Botswanában

Tekintettel arra, hogy Botswana gazdaságtörténete összefonódik a gyémánt kitermelésével (Kiss, 2016), első feltételezésünk az, hogy a kitermelés legintenzívebb, felívelő szakaszában – amely elemzések alapján 1982-től 1990-ig tartott – az országban a hazai valuta árfolyamának erősödése miatt nem épültek ki versenyképes exportszektorok. A másik feltételezés, hogy a gyémánt világpiaci ára és a botswanai pula (BWP) árfolyama között napjainkban is szoros, az export versenyképességét érdemben befolyásoló kapcsolat lehet, mert az exportbevételek közel 90 százaléka a gyémántból származik. Az alábbiakban a szakirodalom áttekintésére támaszkodva teszünk megállapításokat az első hipotézissel kapcsolatban. A második hipotézis igazolásához pedig visszanyúlunk egy korábban megjelent írásunkhoz (Barczikay et al., 2020).

A szakirodalom nem egységes abban a tekintetben, hogy Botswanában jelentkeztek-e a holland kór tünetei, és ha igen, pontosan mely időszakban. Mogotsi (2002) az 1982 és 1990 közötti konjunkturális időszakot elemezve azt a következtetést vonta le, hogy az ország a holland kór enyhébb formájától szenved: a reálárfolyam erősödése negatív hatással volt a textilipar fejlődésére. Love (1994) a mezőgazdasági szektor összehúzódásából, míg Molaodi (2004, 2005) az építőipar és a kereskedelmi szektor hektikus teljesítményét vizsgálva jutott hasonló konklúzióra: a kitermelés aranykora idején, 1982 és 1990 között, bizonyos időszakokban jelen volt a holland kór. Pegg (2010) hangsúlyozta, hogy Botswanában nem hagyományos értelemben vett holland kórról beszélhetünk. Ugyanis a Corden–Neary-modellben (1982) viszonylag szűkös mennyiségben rendelkezésre álló munkaerőt feltételezve a kitermelő ágazat „elszívja” a munkaerőt más exportképes ágazatoktól. Botswanában azonban a gyémántszektor enklávéként működik a gazdaságban: mivel kevésbé munkaintenzív iparág a feldolgozóiparhoz vagy a mezőgazdasághoz képest, a teljes munkaerő-állomány elenyésző részét alkalmazza, így csak kis mértékben szívja el

más ágazatoktól a munkaerőt, nem okoz munkaerőhiányt. Tehát a tényezőáramlási hatás Botswana esetében kizárható (Barczikay et al., 2020). Pegg szerint a holland kór más csatornán keresztül érvényesült: a kitermelő szektorból a teljes gazdaságra átszivárgó magas munkabérek vetették vissza Botswana exportteljesítményét, mert a munka termelékenysége közben nem javult a reálbérek növekedésének megfelelő ütemben.

A potenciális felülértékeltésre koncentrálnak igyekezett feltárni a holland kórra utaló jeleket egy 2005. évi tanulmány, amely a botswanai pula reálfektív árfolyamát elemezte 1970-től 2004-ig, és csak a 2002 és 2004 közötti időszakban talált enyhe felülértékeltésre utaló jeleket (BIDPA és WTO, 2005). Taye (2012) 1990-től 2010-ig hasonlította össze az effektív árfolyamokat egy becsült egyensúlyi árfolyammal, és nem talált bizonyítékot a hosszú távú alul- vagy felülértékeltésre.

A fentiek alapján összefoglalóan megállapítható, hogy a kitermelés legintenzívebb időszakában is csak enyhe holland kórt sikerült azonosítani, a későbbi évek adatainak elemzése során megfigyelt néhány éves felülértékeltés pedig önmagában nem magyarázza az évtizedeken át következetesen folytatott diverzifikációs politikák kudarcát.

A szakirodalom szerteágazó és sokrétű vizsgálatainak megismerése után célszerű a külkereskedelem egyes földrajzi viszonylataiban is elemezni a gyémánt világpiaci árának potenciális fel- vagy leértékelő hatását. Tanulmányunkban (Barczikay et al., 2020) sikerült azonosítanunk egy jelentős parciális hatást. Nemlineáris autoregresszív, osztott késleltetésű modellek segítségével vizsgáltuk a BWP-árfolyam és a gyémántárindex kointegrációját. A pula árfolyamát Botswana főbb kereskedelmi partnerországaival szemben határoztuk meg, havi adatokat használva. Arra a következtetésre jutottunk, hogy 2006 és 2018 között a Namíbiával és a Dél-afrikai Köztársasággal folytatott kereskedelemben érvényesült egy parciális hollandkór-hatás. Mivel Botswana importjának 74 százaléka ebből a két partnerországból érkezik, az azonosított parciális holland kór kiszorító hatása bizonyosan akadályozta az egymást követő kormányok diverzifikációs erőfeszítéseit. A gyémánt világpiaci árának emelkedése ugyanis növeli a kormányzati bevételeket, illetve a hazai piacon a szolgáltatások iránti keresletet. E szolgáltatások árát a belső keresleti és kínálati viszonyok határozzák meg. A reálár-emelkedés felértékelődéshez vezet a BWP namíbiai dollárral és dél-afrikai randdal szembeni árfolyamában (Balassa, 1964). A továbbiakban azt tekintjük át, hogy az ország sajátos geopolitikai pozíciójából fakadóan milyen egyéb tényezők állhatnak a diverzifikáció sikertelensége mögött!

Országspecifikus okok

Az országspecifikus okok feltárására – a szakirodalom megismerésén túl – félig strukturált egyéni interjúkat vettünk fel a vizsgált ország szakértőivel (interjúk: Kufa –2016; Grynberg – 2016; Rigler – 2019; Jefferis – 2019) és kormányzati alkalmazottaival (interjú MITI-tisztviselővel, 2016). A személyes interjúk 2016. január 16. és február 17. között Botswanában és Namíbiában készültek el a térség szakértőivel,⁶ valamint Rigler Vivien esetében online módon 2019. április 9-én. Az 1. táblázat foglalja össze a felhasznált forrásokat.

A félig strukturált interjúk módszertanának megfelelően minden esetben nyílt végű kérdéseket tettünk fel a szakértőknek, de szükség esetén eltértünk az előre meghatározott kérdéssortól, hogy véleményüket minél alaposabban ki tudják fejteni.

A tanulmánnyal kapcsolatos kérdések teljes számozott listája megtalálható a függelékben. Elsősorban exportdiverzifikációval és gazdasági struktúrával (1., 6., 7., 8.), a SACU-val (9.), a Pula Alappal (2.) és a gyémántkitermeléssel kapcsolatos kérdéseket tettünk fel (3., 4.).

A szakirodalom és a szakértőkkel folytatott interjúk alátámasztották azt a hipotézisünket, hogy a Dél-afrikai Vámunió és a De Beers gyémántvállalat is jelentős szerepet játszott a sikertelen diverzifikációban.

A Dél-afrikai Köztársaságot, Botswanát, Lesothót, Namíbiát és Szváziföldet (BLNS) tömörítő, több mint százéves vámunió (Udvari-Kis, 2014), a SACU (South African Customs Union) furcsa jövedelemelosztási rendszere nagymértékben akadályozta a diverzifikációt. A SACU rendszerében a tagállamok közös bevételalapot képeznek, hogy a vám- és jövedékiaadó-bevételeket megosszák egymás között. A megosztás három különböző formula szerint zajlik:

- az importvámok elosztása olyan arányban történik, amelyen arányban a SACU-n belüli importból részesülnek az egyes tagországok;
- a jövedéki adóból származó bevételek GDP-arányosan kerülnek felosztásra;
- a jövedéki adóból számolnak egy fejlesztési komponenst, amelyet az egy főre jutó GDP-vel arányosan osztanak fel.

⁶ Kiss Judit és dr. Biedermann Zsuzsánna közös botswanai és namíbiai terepkutatási projektje során készült, amelyet a PAGEO Alapítvány támogatott.

A felhasznált interjúkkal kapcsolatos legfontosabb adatok

Interjúalany	Intézmény	Beosztás	Helyszín	Időpont	Szakterület
Leon Kufa	Független szakértő	–	Windhoek	2016. január 11.	South African Customs Union (SACU) vámunió, exportdiverzifikáció
Roman Grynberg	University of Namibia	Egyetemi professzor	Windhoek	2016. január 12.	South African Customs Union (SACU) vámunió, vámpolitika
MITI-tisztviselők	Ministry of Trade and Industry (MITI) EU Főosztály		Gaborone	2016. január 5.	Botswanai exportstruktúra és diverzifikációs stratégiák
Rigler Vivien ⁷	Delegation of the EU to Botswana and SADE	Former Economic Attaché of the Delegation of the European Union to Botswana and SADC	Online	2019. április 9.	Gyémántkitermelés és EU-kapcsolatok
Keith Jefferis ⁸	EConsult Botswana	Former Deputy Governor Bank of Botswana	Online	2019. május 23.	A botswanai gazdaság fejlődésével kapcsolatos adatok

Forrás: A szerzők által készített interjúk.

A problémát a vámbevételek elosztása jelenti, mert annak ellenére, hogy a SACU-ba áramló termékek nagy részét a Dél-afrikai Köztársaságban fogyasztják (azaz a vámbevételek nagy része a dél-afrikai fogyasztásnak köszönhetően keletkezik), mégis a Dél-afrikai Köztársaság szomszédaihoz áramlik a vámbevételek túlnyomó része. Ennek oka az, hogy a BLNS-országok Dél-afrikai Köztársaságba irányuló exportja eltölpül az onnan származó import mellett. A Dél-afrikai Köztársaság szomszédos országaiban súlyos SACU vámbevétel-függőség alakult ki, amely

⁷ Az interjú Biedermann Zsuzsánna, Barczikay Tamás és Szalai László közös interjúja, amelyet „An investigation of a partial Dutch disease in Botswana” (2020) c. tanulmányuk írását megelőzően végzett kutatás keretében készítették.

⁸ Ua.

akadályozza a feldolgozóipari termelés fejlődését is (Grynberg & Motswapong, 2010).

A kisebb tagállamok (kivéve Namíbiát, amely ekkor még a Dél-afrikai Köztársaság része volt) függetlenné válása miatt a vámuniót 1969-ben újratárgyalták: a megegyezés szerint bármely tagország kérhette, hogy fiatal, kialakulóban lévő iparágát a vámtarifák esetleges módosításával védjék a vámunió egész területén (interjú Leon Kufa gazdasági elemzővel, 2016. február 13., Windhoek).

Az egyezménynek volt egy titkos része is, amelyet csak az apartheid rezsim végén, az 1990-es években hoztak nyilvánosságra. Bármely születő iparág csak akkor igényelheti a SACU „védelmét”, ha képes arra, hogy a vámunió egész területén a gyártott termék iránt felmerülő igények legalább hatvan százalékát ki tudja elégíteni (Maasdorp & Whiteside, 1993). Ez a titkos jegyzőkönyv rendkívüli módon megnehezítette bármilyen új ipari kapacitás kialakulását a SACU-ban a Dél-afrikai Köztársaságon kívül (Mayer & Zarenda, 1994; interjú Prof. Roman Grynberggel, 2016. február 14., Windhoek).

A másik industrializációt akadályozó botswanai sajátosság a De Beers vállalatcsoport és a botswanai elit között kialakult „különleges kapcsolat”. A botswanai döntéshozók stratégiai hibájának minősíthető, hogy éppen a gyémántiparban szerettek volna elmozdulni a nyersgyémánt exportjától a helyi feldolgozás felé. Ebben az iparágban a De Beers érdekei hosszú időn keresztül felülírták a kormányzati törekvéseket. A De Beers az olcsón szállítható nyersgyémántokat a nagy szakértelemmel bíró belga, holland és izraeli, illetve a kifejezetten olcsó indiai és kínai gyémánt-csiszoló műhelyekben kívánta feldolgozni (Biedermann & Czirják, 2016). Ezekkel a helyszínekkel Botswana a mai napig nem tud versenyre kelni sem a szakértelem, sem a munkaerő ára tekintetében.

A De Beers és a botswanai kormány összefonódásáról szóló első korrupciós botrány 1999-ben robbant ki, amikor kiderült, hogy a választásokra készülő Botswana Democratic Party (az országot kormányzó párt a függetlenség elnyerése óta) 2,4 millió pula támogatást kapott egy svájci bankszámláról. A párt megtagadta a számlatulajdonos megnevezését, de később kiderült, hogy a pénz a De Beers egyik leányvállalatától származott (Biedermann & Czirják, 2016).

A De Beers és a Botswana Democratic Party (BDP) pénzügyi összefonódása azonban sokkal régebbre tekint vissza. Quett Masire, aki 1980-tól 1998-ig volt Botswana elnöke, súlyosan eladósodott a De Beers felé. Cége jelentős adósságokat halmozott fel, s a De Beers már az 1984. évi választások előtt kölcsönrel segítette Masire vállalkozását.

Az 1999-ben esedékes választások idejére a BDP-nek minden addiginál erősebb ellenzékkel kellett megküzdenie. A De Beers változatlanul folytatni kívánta a BDP-elittel kialakított olajozott együttműködést. Ezért a cégcsoport megrendelt egy tanulmányt arra vonatkozóan, hogy milyen módon lehetne megtartani a BDP-t kormányzópártként. A javasolt stratégia lényege többek között az volt, hogy a már 18 éve elnöklő Masirét Festus Mogaera kell váltani (Gobotswang, 2010). Az eltávolítás Masire anyagi csődjével járt volna, így ő vonakodott. A De Beers közbelépett: Masire vállalata tőkeinjekciót kapott fiktív részvények vásárlása fejében. Elemzők szerint a De Beers gyakorlatilag kivásárolta az elnököt a pozíciójából, és Festus Mogae követte őt az elnöki székben (Sunday Standard, 2010. január 24).

A korábbi ásványkincs- és vízügyi miniszter, David Magang emlékirataiban többször is utal arra, hogy a botswanai vezetés sokkal többet is elérhetett volna a De Beersszel folytatott tárgyalásai során. Véleménye szerint ő maga hiába erőltette a helyben bányászott gyémántok helyi feldolgozását, illetve azt, hogy a De Beers bevételei nagyobb részét forgassa vissza a botswanai gazdaságba, mert az elnöki és a politikai vezetés többi tagja nem támogatta e törekvését (Magang, 2010).

A De Beers vállalat 2001-ben még teljesen elzárkózott attól, hogy a nyersgyémánt feldolgozását legalább részben a kitermelő országába helyezze (DIB, 2001). 2012-től a cég mégis vállalta, hogy kereskedőrészege Londonból Botswana fővárosába költözik, és nagy arányban helyi munkásokat alkalmaz, illetve kiképezi őket a gyémánt értékelésének és feldolgozásának bonyolult folyamatára. A Botswana számára kedvező fordulat oka azonban nem az ország, illetve kormánya érdekérvényesítő képességének javulása, hanem a De Beers gyémántpiaci befolyásvesztése és a botswanai gyémánttartalékoktól való növekvő függősége volt (Biedermann & Czirják, 2016).

Összefoglalás

A nyersanyagbevételek menedzselése sajátos nehézségek elé állítja a kitermelő országok kormányait. A nem nyersanyag alapú exportra termelő ágazatok szerepe csökkenhet a hazai valuta főbb devizákkal szembeni árfolyamának felértékelődése és a romló export-versenyképesség miatt, ez a jelenség a holland kór. A holland kór miatt a nyersanyagban gazdag országok számára nagyobb kihívást jelent a diverzifikáció, mint nyersanyagban szegény társaik számára. Napjaink fejlődő országainak jelentős része nyersanyagban gazdag, de nem annyira földrajzi adottságai révén, mint inkább a gazdaság más ágazatainak csekély súlya okán. Ezeknek az országok-

nak a gazdasága a nyersanyagkitermelésre épül, exportszerkezetük többnyire rendkívül egyoldalú, és gazdasági helyzetük alakulása külső tényezőktől függ.

A diverzifikációs stratégiák sikertelensége világszerte hatalmas probléma. A nyersanyagban gazdag fejlődő országok által alkalmazott gazdaságpolitikák és -stratégiák sokszínűsége ellenére az eredmények messze elmaradnak a várakozásoktól. A fejlődés-gazdaságtan egyik nagy kérdése, hogy ez a jelenség mennyiben magyarázható exogén, illetve endogén okokkal.

Tanulmányunkban egy olyan szubszaharai afrikai ország diverzifikációs eredményeit és nehézségeit elemeztük helyszíni mélyinterjúk, a rendelkezésre álló szakirodalom és leíró statisztikai adatok segítségével, amely a nyersanyagbevételek menedzselése tekintetében jelentős sikereket ért el. Gyémántvagyonának közelgő kimerülése miatt azonban minden eddiginél fontosabb lenne más exportra termelő ágazatok dinamizálása. A „jó kormányzás” mintaországának tartott Botswana évtizedes diverzifikációs törekvéseit a koherens és következetes intézkedések ellenére sem koronázta siker. Hipotézisünk szerint erre a holland kór jelensége adhat magyarázatot. A szakirodalom és korábbi munkáink eredményeire támaszkodva megállapítható, hogy fontos kereskedelmi relációkban észlelhető a valutafelértékelődés hatása, és a holland kór egy kevésbé hagyományos csatornán, a magas munkabérek révén is érezteti hatását. Ugyanakkor tanulmányunkban országspecifikus problémákat is megvizsgáltunk, és két fontos jellegzetességre bukkantunk. A diverzifikációt akadályozza a Dél-afrikai Vámunió vámbevétel-elosztási formulája is, amely a tagországok egymás közötti kereskedelme alapján osztja szét a bevételeket, és így gyakorlatilag a Dél-afrikai Köztársaságból történő importra ösztönzi a kisebb tagállamokat saját termelőkapacitásainak kiépítése helyett. A diverzifikáció másik akadály a botswanai vezetés és a De Beers vállalat érdekeinek összefonódása. Emiatt a mindenkori botswanai kormány stratégiai hibát követett el azzal, hogy exportdiverzifikációs stratégiája egyik sarokkövévé tette a hazai gyémántfeldolgozást. A De Beers gyémántkitermelő vállalatcsoport érdekei évtizedeken keresztül mást diktáltak, s a politikai elit kooptálása révén megakadályozták a hazai feldolgozás kiépülését. Erre végül több mint negyven évvel az első gyémántlelőhelyek felfedezése után, 2012-ben került sor, főként a De Beers romló gyémántpiaci helyzete miatt.

Hipotézisünket, amely szerint Botswana diverzifikációja a holland kór miatt sikertelen, részben igazoltnak tekintjük a tanulmányunkban bemutatott okok miatt. Ugyanakkor a hazai és nemzetközi gyémántkitermelő elit összefonódó érdekei és Dél-Afrika közelsége szintén behatárolta a diverzifikációs törekvéseket.

Tanulmányunk következtetései felhívják a figyelmet arra, hogy az egyes afrikai országok aluliparosodottsága mögött változatos okok állhatnak, amelyeket holisztikus szemléletben szükséges elemezni, hogy érdemi javaslatok szülessenek a felzárkózásra. A további kutatási irányoknak a vizsgálandó országok egyedi jellemzőit és a nyersanyagkitermeléssel kapcsolatos sajátos problémákat egyaránt figyelembe véve kell szakpolitikai ajánlásokat megfogalmazniuk.

Hivatkozások

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Miért buknak el a nemzetek?* HVG Kiadó.
- Alsharif, N., Bhattacharyya, S., & Intartaglia, M. (2017). Economic diversification in resource rich countries: History, state of knowledge and research agenda. *Resources Policy*, 52, 154–164. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2017.02.007>
- Auty, R. M. (2001). *Resource Abundance and Economic Development*. Oxford University Press.
- Balassa, B. (1964). The Purchasing-Power Parity Doctrine: A Reappraisal. *Journal of Political Economy*, 72(6), 584–596. <https://doi.org/10.1086/258965>
- Barczikay, T., Biedermann, Z., & Szalai, L. (2020). An investigation of a partial Dutch disease in Botswana. *Resources Policy*, 67(C). <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101665>
- Biedermann, Zs., & Czirják, R. (2016). Botswana és a gyémánt. *Külgügyi Szemle*, 3, 52–70.
- Boschini, A. D., Pettersson, J., & Roine, J. (2003). Resource curse or not: A question of appropriability. *Scandinavian Working Papers in Economics*, 534.
- Botswana Institute for Development Policy Analysis & World Trade Organization. (2005). *Exchange rates and export competitiveness prepared for the world bank study on export diversification in Botswana – discussion draft*. https://media.africportal.org/documents/Exchange_Rates_and_Export_Competitiveness.pdf
- Botswana Institute for Development Policy Analysis. (2015). *Botswana after Diamonds: A study into the Consequences and Responses to the Depletion of Botswana's Diamonds* (M. Sengwaketse, M. Motswapon, & R. Grynberg, Eds.). Mmegi Publishing House.
- Carmignani, F. (2013). Development outcomes, resource abundance, and the transmission through inequality. *Resource and Energy Economics*, 35(3), 412–428. <https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2013.04.007>
- Corden, W. M., & Neary, J. P. (1982). Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy. *IIASA Collaborative Paper*.
- Elekes, A. (2018). Globális kockázatok, világgazdasági kihívások – az állam változó szerepe. *Külgazdaság*, 62(11–12), 66–94. https://kulgazdasag.eu/api/uploads/4_elekes_be718e33d2.pdf
- Faber, M. (1997). Botswana's somnolent giant: the Public Debt Service Fund: its past, present and a possible future. *Aspects of the Botswana Economy: Selected Papers*.
- Fearon, J. D. (2005). Primary Commodity Exports and Civil War. *Journal of Conflict Resolution*, 49(4), 483–507. <https://doi.org/10.1177/0022002705277544>
- Frank, A. G. (1966). The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*, 18(4), 17–31. https://doi.org/10.14452/mr-018-04-1966-08_3
- Frankel, A. J. (2010). *How Can Commodity Producers Make Fiscal & Monetary Policy Less Procyclical?* High Level Seminar on Natural Resources Finance & Development, IMF Institute and Central Bank of Algeria. Algiers, 4-5 November. <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2010/afrfin/pdf/Frankell.pdf>

- Gobotswang, K. (2010). *Facts on the Masire /BDP – De Beers Scandal*. Compiled by BCP.
- Grynberg, R., & Motswapong, M. (2010). SACU Revenue Sharing Formula: The History of An Equation. *Botswana Institute for Development Policy Analysis*.
- Gylfason, T. (2001). Natural resources, education, and economic development. *European Economic Review*, 45(4–6), 847–859. [https://doi.org/10.1016/s0014-2921\(01\)00127-1](https://doi.org/10.1016/s0014-2921(01)00127-1)
- Harvey, C., & Lewis, S. R. (1990). *Policy choice and development performance in Botswana*. St. Martin's Press.
- Harvey, D. (1974). Population, Resources, and the Ideology of Science. *Economic Geography*, 50(3), 256–277. <https://doi.org/10.2307/142863>
- Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrik, D. (2007). What you export matters. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 1–25. <https://doi.org/10.1007/s10887-006-9009-4>
- Hesse, H. (2008). Export Diversification and Economic Growth. *The World Bank*.
- Hotelling, H. (1931). The Economics of Exhaustible Resources. *Journal of Political Economy*, 39(2), 137–175. <https://doi.org/10.1086/254195>
- Jacks, D. S., O'Rourke, K. H., & Williamson, J. G. (2011). Commodity Price Volatility and World Market Integration since 1700. *Review of Economics and Statistics*, 93(3), 800–813. https://doi.org/10.1162/rest_a_00091
- Jefferis, K. (2014). *The Botswana development model since 1966: Evaluation of diversification Efforts. What worked? What didn't?* [Paper presentation]. Are Diamonds there forever? – Prospects of a Sustainable Development Model for Botswana, Gaborone, Botswana, August 27–28.
- Kiss, J. (2016). A gazdasági diverzifikáció esélyei és korlátai Botswanában. *Afrikai Tanulmányok*, 10(1–2), 63–80.
- Klinger, B., & Lederman, D. (2004). *Discovery and Development: An Empirical Exploration of "New" Products*. World Bank Policy Research Working Paper 3450. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-3450>
- Leith, J. (2005). *Why Botswana Prospered*. McGill-Queen's University Press.
- Love, R. (1994). Drought, Dutch disease and controlled transition in Botswana agriculture. *Journal of Southern African Studies*, 20(1), 71–83. <https://doi.org/10.1080/03057079408708387>
- Maasdorp, G. G., & Whiteside, A. (1993). *Rethinking Economic Cooperation in Southern Africa*. Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Magang, D. (2008). *The Magic of Perseverance: The Autobiography of David Magang*. Centre for Advanced Studies of African Society.
- Maipose, G. S., & Matsheka, T. C. (2015). The indigenous developmental state and growth in Botswana. In *The Political Economy of Economic Growth in Africa, 1960–2000* (Vol. 2, pp. 511–546). Cambridge University Press.
- Malthus, T. R. (1826). *An essay on the principle of population, or a view of its past and present effects on human happiness, with an enquiry into our prospects respecting the future removal or mitigation of the evils which it occasions* (6th ed.). John Murray Publishers.
- Marsai, V., & Nagyné, R. E. (Eds.). (2020). Magyarország és Afrika 2018–2025. In *Magyarország és Afrika 2018–2025* (pp. 9–17). Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Mayer, M., & Zarenda, H. (1994). *The Southern Africa Customs Union: A review of costs and benefits*. Development Bank of Southern Africa.
- McCaig, B., McMillan, M. S., Verduzco-Gallo, I., & Jefferis, K. (2015). *Stuck in the Middle? Structural change and productivity growth in Botswana*. National Bureau of Economic Research Working Paper 21029.
- Mineral Rights in Tribal Territories Act*. (1967). <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bot91841.pdf>
- Mogotsi, I. (2002). Botswana's diamonds boom: Was there a Dutch disease? *South African Journal of Economics*, 70(1), 128–155. <https://doi.org/10.1111/j.1813-6982.2002.tb00041.x>
- Molaodi, P. (2004). *Strong Pula inhibits FDI inflow*. Mmegi Online, August 31. <https://www.mmegi.bw/2004/August/Tuesday31/4895349061431.html>

- Molaodi, P. (2005). *Botswana: Government Caught By "Dutch Disease."* AllAfrica, February 9. <https://allafrica.com/stories/200502090567.html>
- Natural Resource Governance Institute. (2015). *The resource curse: The political and economic challenges of natural resource wealth.* NRG Reader, March. https://resourcegovernance.org/sites/default/files/nrgi_Resource-Curse.pdf
- Nordhaus, W. D. (1973). The Allocation of Energy Resources. *Brookings Papers*, 3, 529–570.
- Palma, G. (1978). Dependency: A formal theory of underdevelopment or a methodology for the analysis of concrete situations of underdevelopment? *World Development*, 6(7–8), 881–924. [https://doi.org/10.1016/0305-750x\(78\)90051-7](https://doi.org/10.1016/0305-750x(78)90051-7)
- Pásztor, Sz. (2020). Versenyfutás(ok) Afrikáért – Világgazdasági integráció és marginalizáció? *Külgazdaság*, 64(9–10), 35–61. <https://doi.org/10.47630/kulg.2020.64.9-10.35>
- Pásztor, Sz. (2021). Ahol a számbavétel lohol a növekedés után – Módszertani észrevételek az afrikai GDP-adatokhoz. *Statisztikai Szemle*, 99(1), 80–105. <https://doi.org/10.20311/stat2021.1.hu0080>
- Pegg, S. (2010). Is there a Dutch disease in Botswana? *Resources Policy*, 35(1), 14–19. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2009.07.003>
- Perelman, M. (1979). Marx, Malthus and the theory of natural resource scarcity. *Antipode*, 11(2), 80–90. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.1979.tb00131.x>
- Power, T. M. (2002). Digging to Development? A Historical Look at Mining and Economic Development. *Oxfam America*.
- Ralfé, G., (2001). *Diamond Intelligence Briefs*, Issue 344, 14 November.
- Rodney, W. (1972). *How Europe Underdeveloped Africa.* Tanzania Publishing House.
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (1995). Natural resource abundance and economic growth. *National Bureau of Economic Research*, 5398. <https://doi.org/10.3386/w5398>
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4–6), 827–838. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00125-8)
- Statistics Botswana. (2021). *Key statistics – principal export composition 2020 November.* <https://www.statsbots.org/bw/principal-export-composition>
- Stevens, P. (2015). *The Resource Curse Revisited Appendix: A Literature Review.* Chatham House for the Royal Institute of International Affairs.
- Sunday Standard. (2010). BDP in De Beers, Debswana Slush Funds Scandal. *Sunday Standard*, January 24. <https://www.sundaystandard.info/bdp-in-de-beers-debswana-slush-funds-scandal/>
- Szalai, L. (2011). Paradox of plenty. In D. Meyer, H. D. Wenzel, & L. Balogh (Eds.), *Analysis of Monetary Institutions and Space* (Vol. 21, pp. 111–138). BERG Public Economics Series.
- Szalai, L. (2018). A Review on the Resource Curse. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 26(2), 179–189.
- Szigetvári, T. (2016). A migráció politikai-gazdasági háttere a Közel-Keleten. *REGIO: Kisebbség Kultúra Politika Társadalom*, 24(2), 140–157. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v24i2.116>
- Tarrósy, I. (2017). Magyar–afrikai kapcsolatok és a pragmatikus külpolitika. In Zs. Biedermann (szerk.), *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században* (pp. 372–391). Akadémiai Kiadó.
- Tarrósy, I. (2020). Vallások, lélekfelfogások és társadalmi változások Afrikában. *Vigilia*, 85(1), 2–10.
- Taye, H. (2012). *Is the Botswana Pula Misaligned?* BIDPA Working Paper 33.
- Torvik, R. (2009). Why do some resource-abundant countries succeed while others do not? *Oxford Review of Economic Policy*, 25(2), 241–256. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grp015>
- Udvari, B., & Kis, K. (2014). Az Aid for Trade szerepe az ECOWAS belső kereskedelmének ösztönzésében. *Külgazdaság*, 58(3–4), 77–106. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/7293/>
- van der Ploeg, F., & Poelhekke, S. (2007). Volatility, financial development and the natural resource curse. *CEPR Discussion Paper*, 6513.
- Van Mil, E. (2005). The resource curse – on the trade-off between resource abundance and development. In van Tulder, R. & van der Zwart (Eds.), *International Business-Society Management.* Taylor and Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203481615>

- Venables, A. J. (2016). Using Natural Resources for Development: Why Has It Proven So Difficult? *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 161–184. <https://doi.org/10.1257/jep.30.1.161>
- Voszka, É. (2019). Iparpolitika határok nélkül. *Külgazdaság*, 63(1–2), 82–115. <https://kulgazdasag.eu/article/1390>
- WHO (2016). *Public health and environment / water, sanitation, hygiene, literacy rate among adults*. <http://apps.who.int/gho/data/node.country>
- Woetzel, J., Chui, M., SellSchop, R., Ramaswamy, S., Nyquist, S., Robinson, H., Roelofsen, O., & Rogers, M. (2017). Beyond the super cycle – how technology is reshaping resources. *McKinsey Global Institute*.
- World Bank. (2015). *Botswana poverty assessment report* (No. 88473-BW). <https://documents1.worldbank.org/curated/en/351721468184754228/pdf/88473-REVISED-WP-P154659-PUBLIC-Box394819B.pdf>
- World Bank. (2018). *World development indicators*. The World Bank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SI.POV.GINI&country=>
- Wright, G., & Czelusta, J. (2004). Why economies slow: The myth of the resource curse. *Challenge*, 47(2), 6–38. <https://doi.org/10.1080/05775132.2004.11034243>

További források

- Jefferis, K., Online interjú, 2019. május 23.
- Grynberg, R., Interjú, 2016. január 12.
- Rigler, V., Online interjú, 2019. április 9.
- Kufa, L., Interjú, 2016. január 11.
- Ministry of Investment, Trade and Industry szakértői, Interjú, 2016. január 5.

FÜGGELÉK

Interjúkérdések

1. Why do you think the active promotion of the diversification of Botswanan economy and tax base of successive governments has not been successful?
2. Norway's sovereign wealth fund currently produces more revenues than the actual petroleum industry. Where does the Botswanan Pula Fund stand?
3. How did the 2008 downturn in diamond demand and the closing of several diamond mines in Botswana affected public thinking? Do people trust their government regarding preparations for a post-diamond period?
4. Most mining giants in Botswana are in foreign hands. How do foreign direct investors contribute to building a sustainable economic development path for the country?
5. Botswana has one of the highest spending rates on education in the world. Why do you think these high investments in education have not translated into a skilled society that is the base for a diversified economy?
6. How do you see the issue of structural transformation and export diversification in Botswana?
7. Is re-industrialization a viable development path?
8. What kind of structural transformation do you aim at when the share of services is already high (more than 60%)?
9. What effect does the proximity of South Africa have on Botswana? (SACU/SADC)